

ШЕТЕЛДІК СТУДЕНТТЕРГЕ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДАҒЫ ТЫҢДАЛЫМ МЕН СӨЙЛЕСІМНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Г.А. Машинбаева¹, Е.Р. Игнатова², Д.С. Толмачева³

¹ ф.ғ.к., аға оқытушысы,

^{2,3} ф.ғ.к., доценті,

^{1, 2, 3} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

email: gulnaznuki@mail.ru

Мақалада қазақ және орыс тілдерін оқитын шетелдік студенттерге коммуникативті әрекеттерді үйретудің кейбір әдістемелік амалдары (жеке алғанда, ауызша сөйлеуге үйретуде тыңдалым мен сөйлесім оқытудың екі маңызды аспектісі ретінде) және коммуникативті қабілеттерін қалыптастыруға талдау жасау қарастырылады.

Мақала авторлары педагогикалық қызмет сапасын жақсарту үшін сабақтарда қолданылатын инновациялық тиімді әдістер мен студенттердің коммуникативтік дағдыларын жетілдіру үшін қажетті оқытудың жаңа тиімді амалдарын көрсетеді. Сондай-ақ, мақалада әр кезеңге сай қызықты дайындалған материал мазмұнын анықтап беруге тырысады. Нәтижесінде, авторлар жаңа оқу-әдістемелік материалдарды пайдалануды ұсынады.

Түйін сөздер: тыңдалым, сөйлесім, инновациялық әдістер, диалогтар, сөйлеуші, коммуникативтік қатынас, сөйлеу ниеті, жағдаят

Кіріспе. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ЖОО дейінгі білім беру факультетінде шетелдік тыңдаушыларға қазақ және орыс тілдері қатар оқытылады. Қазақ тілі - мемлекеттік тіл болғандықтан факультетке оқуға келген барлық шетелдіктер қазақ тілін міндетті түрде оқуы керек. Бүгінгі күні елімізде шетелдік азаматтар тарапынан да қазақ тіліне деген қызығушылық артып келеді. Қазақстанға келген студенттер күнделікті өмірде және оқу барысында үнемі қазақ тілін қолданатын ортамен етене араласады. Ал, еліміз көпұлтты болғандықтан Қазақстанда орыс тілі де ұлтаралық тіл ретінде белсенді қолданылатыны белгілі.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев жариялаған үш тілде сөйлеу (қазақ, орыс, ағылшын) принциптері адамдар арасындағы қарым-қатынасты кеңейтуге зор ықпалын тигізеді. Жаңа уақыт, әлемдік үдерістердің жаһандануы шетелдік азаматтарға қазақ және орыс тілдерінде оқытудың жаңа әдістерін енгізуді талап етеді. Студенттер қазақ және орыс тілдерін үйренгенде практикада әңгімелесушілер мен әріптестер сөзін түсіну және лекциялық курстарда айтылғанның бәрін қабылдай алатындай болу керектігін жақсы біледі.

Негізгі бөлім. Сөйлеу үдерісінде сөйлесім мен тыңдалым тығыз байланысты. Көптеген орыс тілі оқулықтарының авторы С.А. Хавронина шет тілін игерудің ұзақ кезеңі «білім беру сатылары» деп аталатын сегменттерге бөлінетінін атап айтады. Бұл бастауыш, орта және жалғастырушы кезеңдер; Жалғастырушы кезең негізгі және соңғы бөлімдерге бөлінген.

Бастауыш топтарда тыңдалым мен сөйлесімге үйрету. Бастапқы кезең – тілге бағыттаудың бастапқы және ең алғашқы тілдік дағдылар мен машықтарды өз бойына сіңіретін кезең. Бұл кезеңде студенттер тілдік қысқа фразаларды есте сақтаулары тиіс. Мұнда студенттер көп тыңдап, бірнеше мәрте қайталаумен болады. Ондай қайталаулар оқытушының сөзін қайталау, өзінің тобында оқитын тіл үйренушінің дұрыс айтқан сөзін қайталау, ұнтаспадан естіген жеке сөздер мен қысқа сөйлемдерді, сондай-ақ фразаларды қайталау арқылы тілдерін жаттықтырады. Бұл кезеңде оқытушы да, тіл үйренуші де аса табандылық танытуы тиіс. Мұнда оқытушының дауыс мәнері де назардан тыс қалмауы тиіс, топпен қайталау жұмыстары да осы кезеңде жүзеге асырылады. Сырт қарағанда оңай болғанымен тіл үйренудің алғашқы кезеңі болып табылатын бұл сәт кейінгі тіл оқыту кезеңдеріне салынатын алғашқы сүрлеу екендігін үнемі есімізде ұстап, аса жауапкершілікпен қарағанымыз жөн болады. Олар қайталау кезінде кейде өздеріне түсінікті сөздерді қайталаса, кейде тіл жаттықтыру үшін мағынасы жақсы таныс емес немесе есте сақтап қалмаған сөздерді қайталаулары мүмкін, бұл әдетте тіл оқытудың фонетиканы меңгерту кезеңдерінде жүзеге асырылады. Осы кезеңдегі тыңдаудан кейін жүзеге асырылу үшін тіл үйренушілер өздеріне түсінікті, ұзағырақ мерзімде есте сақтап қалған фразаларды қолданып сөйлейді.

Тыңдалымды оқытуға кіріспес бұрын осы кезеңдерге сай оқу материалдарын тандап алған дұрыс. Сондай-ақ тыңдалымға қатысты үдерісті толық меңгеруі, шетелдіктің сөйлеуін тыңдай алуы және қажетті ақпаратты есте сақтай білуге қабілеттілік керек.

Бастапқы кезеңде ақпаратты шамаға қарай беру, синтагмалар арасындағы үзілістердің ұзақтығын біртіндеп ұлғайту, мазмұнды түсінуге ықпал ететін сөйлемдер беру керек. Сондай-ақ, мәтінді қабылдағанға дейін қиындықтарды жою үшін уақыт көлемін арттыру ұсынылады.

Орыс тілін оқытуға қатысты теориялық зерттеулерде Н.Д. Галькова мен Н.И. Геза оқу үдерісінің заңдылықтарын қалыптастыруда ақпаратты қабылдау, түсіну және белсенді өңдеумен тығыз байланысты болатын тыңдау үдерісін талдауға көп көңіл бөледі.

Тыңдау дағдыларын дамыту үшін жадтың (қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді) жұмысына сүйену керек.

Қысқа мерзімді жад түсетін ақпараттың қабылдану, өңделу және ұзақ мерзімде оның белгілі бір бөлігін жадта сақтап қалу кезінде көмек береді.

Ұзақ мерзімді есте сақтау сөздерді, сөз тіркестерін және синтаксистік құрылымдардың естілу мен айтылу нұсқаларын түсінуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты фразалық құрылымды және сөйлемнің коммуникативтік түрін түсіну керек. Сөйлеу хабарламаларын түсіну үшін, тыңдаушы сөздер мен сөз тіркестерін есте ұстап тұруы керек, содан соң өз кезегінде естіген ақпаратты бұрын естіген мәліметпен байланыстыруы керек.

Қысқа мерзімді жад пен ұзақ мерзімді жад өзара әрекеттеседі. Қысқа мерзімді жад ұзақ уақытқа дейін ақпараттың бір бөлігін қабылдауға мүмкіндік береді. Түсінудің нәтижесі материалды дұрыс тандауға, біртіндеп енгізу мен біріктіруге байланысты.

Тыңдауға арналған оқыту әдістерін жетілдіру үшін тыңдаудың мақсаттарын нақты түсіну қажет. Бастапқы кезеңде осы үдерістің мақсаты әртүрлі жағдаяттардағы сұхбаттасушы мәлімдемесін түсіну болып табылады.

Одан әрі қарай мазмұн күрделілігі мен тереңдігі әртүрлі дәрежедегі оқу мәтіндерін түсінуге көшу керек. Коммуникативтік тапсырмалар аудиомәтінді түсіну деңгейін, оның түрлері мен қабылдау жағдайларын анықтайды.

Бастапқы кезеңге арналған мәтіндер: аудиторияда сөйлесу (оқытушының нұсқаулары, студенттердің репликалары, оның ішінде тілдік ойындар, қарапайым мәтіндер).

Жалғастырушы топтарға арналған мәтіндер: танымдық және мәдениетаралық, монологтық және диалогтық болуы мүмкін. Бұларға әңгімелер, әндер, өлеңдер таңдалынып алынады. Біртіндеп мәтіндер күрделене түседі. Студенттер лекцияларды, радио және эфирлерді қабылдауға дайындалады.

Әртүрлі топтарда түрлі әдістерді қолдану керек. Мұнда ағылшын тілінде сөйлейтін студенттер үшін тілдік білімдерін дамыту қолайлы жағдай туғызады. Оқушылар түсінбеген сөздердің мағынасын өздерінің ана тіліндегі сөздермен ұқсастығын табу арқылы түсінеді.

Тақырыптар мен субпозициялар дыбысталған мәтіндегі басты нәрсені анықтауға көмектеседі. Диалогтық сөйлеуде белгілі бір бөліктерді анықтау үшін қайталап сұрау, өтініш айту, пікірталасу арқылы түсінуді жеңілдетуге болады.

Тыңдауға үйретуге арналған жаттығулар жүйесі естіген хабарларды қабылдауда кездесетін психологиялық және лингвистикалық қиындықтардың сәйкес келуін қамтамасыз етуі керек.

Тыңдаудың негізі сөйлеу әрекетінің басқа түрлерімен, бірінші кезекте сөйлесіммен байланысты болуы мүмкін.

Қазақ және орыс тілдерін шет тілі ретінде оқыту әдістемесінде жаттығулардың екі түрі бөлініп көрсетіледі: дайындау машықтау жаттығулары және сөйлеу қарым-қатынас жаттығулары.

Дайындау машықтау жаттығулары тілдегі сөздер мен сөз тіркестерінен бастап, айтылған ойды жеткізетін тілдік материалдарды семантикалық қабылдауда туындайтын лингвистикалық және психологиялық қиыншылықтарды жойып, сөздердің логикалық-семантикалық тобынан бастап шағын мәтіндерді түсінуге дейін жеткізеді.

Тыңдалымды оқытуды бастағанда студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытатын қарапайым әрекеттерді күрделі ойлау әрекеттерімен біріктіру керек. Алғашқы шағын мәтіндерден-ақ оқушылар қабылдауға қатысты тірек пен бағытты таба білуі керек.

Ұсынылатын тілдік материалды күрделендіргенде студенттердің естуін біртіндеп дамыта отырып жүзеге асыру керек. Студенттерге ұқсас қиындықтарға көңіл бөлуге, жаттығуларға белгілі және белгісіздерді біріктіруге үйрету керек. Студенттердің назарын тек қана мазмұнға ғана емес, сонымен қатар формаға да аудару қажет.

Жалғастырушы топтарда тыңдалым мен сөйлесімге үйрету. Жалғастырушы топтарда табиғи сөйлеуге жақын ешқандай тірексіз алдын-ала таныстырылмаған ауызша ақпаратты яғни адамның сөзін, хабарламаларды қолданған дұрыс.

Бұл жаттығулар студенттерді хабарламадағы негізгі ақпарат көбірек берілетін бөлігін анықтай алуға үйретеді. Осы тақырып бойынша алдын-ала әңгімелеу болжау арқылы түсінуге көмектеседі.

Тыңдалымға байланыс жасау жағдаятын ескере отырып үйрету керек. Студенттер дыбыстық мәтінді маңызды бөліктерге бөліп, олардың әрқайсысындағы негізгі мәліметтерді анықтай білуі қажет. Дыбысталған сөйлеуді, яғни, өзі сөйлесіп тұрған адамның сөзін түсіну үшін студенттерге сөйлеудің әртүрлі бөліктерін біртұтас мәтінге біріктіре білуге және сөйлеушінің жеке ерекшеліктерін түсіне білуді үйрету керек.

Сөйлеу жылдамдығы әртүрлі болады. Студенттерді орташа жылдамдықтан бастап бірте-бірте жылдамдата отырып сөйлеген сөзді қабылдауға үйрету керек, соның ішінде кідірістерді, дауыс ырғағын, риторикалық сұрақтарды, қайталауларды есте сақтап қалулары тиіс.

Алғашқы кезеңнен бастап-ақ мәтіндегі негізгі деректі мәліметтерді (сандық, хронологиялық мәліметтер, жалқы есімдер, географиялық атаулар т.б.) есте сақтап қалулары тиіс.

Тыңдалым барысында студенттерге жай сөйлеу хабарламаларын қабылдаудан бастап, мәтіннің логикалық-семантикалық жағын да қабылдауға дейін үйрету керек.

Барлық оқушылардың дыбыстық қабылдауы да, дыбыстық есте сақтау қабілеті де әр түрлі, яғни бірдей емес.

Ұсынылатын жаттығулар. Тыңдалымға үйрететін келесі тапсырмаларды ұсынуға болады:

I. Есте сақтауды жаттықтыруға арналған тапсырмалар.

1. Екі немесе үш қысқа сөйлемдерді тыңдап, оларды бір сөйлемге біріктіріңіз;
2. Ұзақтығы қысқа мерзімді есте сақтаудан асатын мұғалімнің (диктордың) фразаларын тыңдаңыз және қайталаңыз;
3. Мәтінді/хабарды тыңдаңыз, оны басылған мәтінмен салыстырыңыз;
4. Түсінбейтін жерлерін анықтап, мәтінді қайта тыңдаңыз;

II. Мазмұнға алдын-ала болжам жасауға үйрету жаттығулары;

1. Тақырып, негізгі сөздер, сұрақтар, сызбалар арқылы мазмұнды анықтау;
2. Фразаны, мәтінді аяқтау қабілетін дамыту;
3. Мәтіндегі жалқы есімдерді, географиялық атауларды анықтау арқылы мәтін мазмұнына алдын-ала болжам жасау.

Қазіргі заманғы техникалық құралдар студенттерге аудио және бейнематериалдарды, мәтіндерді, сабақ үзінділерін, радио және теледидар бағдарламаларының үзінділерін оңай жазуға мүмкіндік береді.

Қазақ және орыс тілдерін оқитын шетелдік студенттермен жұмыс істеу тәжірибесінен жақсы білетіміз, дыбыстау арқылы есте сақтауды дамытуға арналған жаттығулардың бірі мәтінді тыңдап, оны мүмкіндігінше есте сақтап қалған соң, қағазға басылған мәтінмен салыстыру жемісті нәтиже береді. Қажет болған жағдайда мұны бірнеше рет қайталауға болады. Мұнда тіл үйренушінің жады жаңа сөздермен толығады, ол жиі қолданылатын сөздер мен сөз тіркестерін есте сақтап қала алады, тілдік пікірін дамытады.

Аудио мәтіндерді таңдағанда студенттерді саясат, экономика, мәдениет және спорт саласындағы халықаралық өмірдің негізгі оқиғаларын түсінуге бағыттау керек. Қысқа хабарламаларды түсінуден бастап, бірте-бірте радио хабарларды түсінуге дайындау қажет.

Инновациялық тәсілдер нақты аудитория есепке алынып, ұлттық ерекшеліктер ескеріліп, жалпы білім деңгейі мен мәтінді қабылдауға дайындығы есепке алынып қолданылуы тиіс.

Оқитын тілге оң көзқарас мәдениет пен елтануға қатысты таңдалынып алынған материалдар арқылы қалыптасады, сондықтан оларды мұқият іріктеп алған дұрыс.

Осылайша, тыңдау дағдылары студенттерге тіл меңгерудегі ілгерілеуді сезінуге және сөйлеу үдерісін күшейтуге мүмкіндік береді.

Тыңдалым сөйлесіммен тығыз байланысты, тыңдалым мен сөйлесім қабілеттерінің қалыптасуы бір уақытта жүзеге асырылады.

Сөйлесімге қарағанда тыңдалым жүзеге асу үшін көбірек сөздік қор қажет.

Қазақ және орыс тілдерін шет тіл ретінде оқыту әдіснамасында келесі оқыту мақсаттарына назар аудару керек: практикалық, жалпы білім берушілік, тәрбиелік және дамытушылық.

Соңғы жылдардағы зерттеулерде біз қоғамның әлеуметтік тапсырысының көрінісі болып табылатын тағы да бір инновациялық білім беру мақсаты - стратегиялық (жаһандық) мақсат туралы айтып жүрміз.

Стратегиялық мақсаттың мәні тіл үйрену үрдісінде екінші тұлғаны қалыптастыру болып табылады.

Сондықтан қарым-қатынас жағдайында жүріп-тұру және оларды дұрыс бағалай білу қабілеті сөйлеудің негізгі компоненттерінің бірі болып табылады және «олардың лингво-қоғамы қоғамның мәдениетін игерген жеке тұлғаның табиғи әлеуметтенуі үдерісінде қалыптасады» [2;100].

Осы бағытта әдіснамалық мәселелерді шешу үшін сөйлеу нәтижесі туралы ережелер маңызды болып табылады, ол бұл әрекеттің сыртқы көріністің бар-жоғына, бірден немесе кейінірек жүзеге асырылатынына қарамастан, байланысқа қатысушының өзара әрекеті ретінде анықталады.

Бұл нәтиже тіл үйренушілердің осы құбылысқа қатысты реакцияларында, оқушылардың іс-әрекеттерінде, мінез-құлқында көрініс табады және оның практикалық қызметінде жүзеге асырылады.

Педагогикалық сөйлеудің психологиялық алғышарттарын қысқаша талдаудан бастап, осы байланыс түрінің дамуының нәтижесі: а) техникалық сөйлеу дағдыларын қалыптастыру - фонетикалық және лексикалық-грамматикалық автоматизмдердің болуы, ішкі сөздердің азаюына байланысты болады. Балама ауыстыруды және қауымдастықты пайдалану мүмкіндігі; б) оқу мақсатын жасау; в) жағдаяттық шартты жүзеге асыру; г) кедергі мен трансферттік аймақтарды болжау.

Сөйлеуге шығаруда жағдаяттардың маңыздылығы. Аталғандардың арасында жағдаяттар ерекше қызығушылық тудырады. Бұл олардың практикалық мақсаттарына ғана емес, сонымен қатар мотивация мен қажеттіліктің пайда болуына үлес қосады, сондай-ақ ақыл-ойдың белсенділігін күшейтуге, оқыту үдерісін табиғи сөйлесуге жақындатуға мүмкіндік береді.

Жағдаяттардың компоненттері мен олардың мақсаттарына көптеген авторлар сипаттама береді. Олардың көзқарастарындағы айырмашылықтар түсіндірулерінде және қарым-қатынас жасау формаларында, нақты жағдаяттарға қатысты байқалады.

Ең кең тараған - Д. Вундерлих моделі, онда сегіз компонент беріледі: сөйлеуші, коммуникациялық серіктес, сөйлеу уақыты, сөйлеу орны, фонологиялық-синтаксистік ерекшеліктері, сөйлеудің танымдық мазмұны, сөйлеуші шыққан алғышарттар, сөйлеушінің ниеті.

Оқу үдерісінде студенттерге барлық әрекеттерді үйрете алмайды, нақты қарым-қатынас жағдайларын жүргізе алмайды, сондықтан нақты сөйлеу қарым-қатынастарын қалыптастыру үшін имитациялайтын коммуникативтік жағдайларды сөйлеу дағдыларын үйрету тұрғысында қалыптастыру керек.

Оқу үдерісіндегі жасанды жағдаяттар табиғи жағдаяттардан ауызша ынталандырудың, бірнеше репродукцияның, тіректердің болуымен ерекшеленеді. Оқудың кезеңдерінде мұғалімнің жағдаяттарға қатысуының әр түрлі дәрежедегі сипатын көруге болады.

Оқытушы әдетте алғашқы кезеңде иллюстрациялық көрініс пен тақырыпқа негізделген коммуникативтік міндеттерді және тілдік материалды анықтайтын жағдаяттарды жасайды. Бұл жағдайда мұғалім тақырып, байланыс уақытын, орнын және ішінара тілдік материалдарды өзі дайындайды. Студенттер сөйлеу материалдарын және алдын-ала оқыған материалдарды, сөйлеу, этикеттік және сөйлеу формулаларын қолдануы керек.

Еркін жағдаяттарда қарым-қатынас жағдайларын таңдау (жағдайдың компоненттері), мінез-құлық стратегиясы және өтініштің тілдік мазмұны студенттерге беріледі, ал мұғалім не болып жатқанын бақылап отырады.

Тіл оқытудың жалғастырушы кезеңдерінде кей жағдайларда мұғалім бақылауда ұстайтын кейде рөлдік ойындарда, пікірталастарда, дауларда дайындықсыз пайда болатын жағдаяттың өзіндік рөлі бар.

Мұнда сөйлесімге үйретуде де алдын-ала құрастырылған жағдаяттар жүйесі маңызды орын алады, олардың мазмұнындағы мәселелік А. А. Вербицкийдің айтуы бойынша ақпараттық формадан мәселелік пен ғылыми ізденістер элементтеріне ие белсенді ізденуге қарай ұмтылу қазіргі жоғарғы мектептің негізгі сипаты болып табылады [3; 25].

Қазақ және орыс тілдерін шет тіл ретінде оқыту заманауи әдіснамасында оқушылардың сөйлету үшін тиімді (сонымен қатар барлық ауызша сөйлеуге) интерактивті формалар қолданылады. Жұптық, топтық және ұжымдық тапсырмаларды орындау кезінде студенттер тілдік формаға емес, мазмұнға назар аударады.

Сонымен бірге бірлескен қызметтің мақсаты маңызды: бір-бірімен танысу, жаңа қажетті ақпаратты алу, кейбір мәселелерді бірлесіп талқылау, пікірталастарға қатысуға, коммуникативті ойынға қатысу. Диалогтар мен полилогтар болуы мүмкін.

Бірлескен қызметтің мақсаты - бір-бірімен танысу, жаңа қажетті ақпаратты алу, кейбір мәселелерді талқылау, пікірталасқа қатысу, коммуникативтік ойындар ойнау. Кейде олар диалогтар мен полилогтар болуы мүмкін.

Диалогтық сөйлеуге тән ерекшелік ретінде оның екі жақты сипаты болатындығын айтуға болады. Л.П. Якубинскийдің «... адамдар арасындағы кез-келген өзара іс-қимыл – нақты өзара әрекет, ол іс жүзінде өзара қарым-қатынас жасауға ұмтылады, ол бір жақты болудан қашады, екі жақты болғысы келеді»- деген пікірі бар [4;16].

Коммуникативтік әрекеттегі модельде екі немесе одан да көп адам қатысады, олардың арасындағы пікір алмасу көп болады. Мұндай қарым-қатынас сөздердің қысқалығымен сипатталады.

Жағдаяттың бірыңғайлығы, әңгімелесушілердің байланыстары, тілдік емес элементтерді кеңінен қолдану, болжаудың пайда болуына ықпал етеді, сөйлеушіге тілдік құралдарды қысқартуға мүмкіндік береді.

Диалогтық сөздің тағы бір айрықша ерекшелігі - бұл өздігінен дайындықсыз сөйлеу, өйткені әңгіме мазмұны мен оның құрылымы әңгімелесушілердің репликаларына байланысты.

Диалогқа сөйлеу тілінде пайда болатын бағалауыштық қасиетін көрсететін эмоционалдық пен экспрессивтік, тілдік емес құралдардың кеңінен қолданылуы, түрлі сипаттағы клишелердің, сөйлеу формулаларының, сондай-ақ фразалардың «нақты» емес түрлерінің қолданылуы тән.

Сондықтан, автоматтандырылған және сөйлесу үдерісінде бекітілген операциялар ретінде пайда болатын көптеген компоненттерді қамтитын студенттердің сөйлеу механизмдерін қалыптастыру дегеніміз оқытуда әртүрлі дайындық (сөйлеу) және сөйлеу жаттығулары арқылы сананың бақылауында бола отырып қалыптасқан дағдыларды танымыз.

Сондықтан студенттерге жеделділікті және қарым қатынас жасау арқылы сөйлеуге қатысты алған білімдерін бекітуді, сөйлеу механизмін меңгертудегі қамтамасыз ететін коммуникативтік жаттығуларды құрастырып, ұсынудың маңызы зор. Олардың кейбіреулері диалог түрінде, кейбіреулері монолог түрінде берілуі мүмкін, бірақ мақсаттары ортақ, яғни тыңдалым мен сөйлесімді біріктіре отырып меңгерту болып табылады.

Қазақ және орыс тілдерін шет тіл ретінде оқыту әдістемесінде сөйлеуді үйретуге арналған жаттығулар жүйесі бар, бұл табиғи сөйлесуге жақын жағдайларда сөйлеу тілін қалыптастыру дағдыларын дамытуға жағдай жасайды. Ауызша қарым-қатынас формасы ретінде сөйлеудің ерекшеліктерін ескере отырып, сөйлесу үдерісіндегі дайын емес мәлімдеме келесі ретпен қалыптасатындығын айтуға болады.

1. Үлгі мәтінін өзгерту.

2. Тәуелсіз мәлімдеме жасау: а) ауызша қолдаудың көмегімен (кілт сөздерді, жоспарларды, тезистерді, тақырыптарды және т.б.); б) зерттелген тақырып негізінде Дайын сөздің даму сатысы:

1. Үлгі мәтінді өзгерту.

2. Өз бетінше мәлімдеме жасау: а) тілдік тіректің көмегімен (кілт сөздерді, жоспарларды, рефераттарды, тақырыптарды және т.б.); б) оқылған тақырыпты тіреу ету арқылы.

Дайындалған мәлімдемелерді оқыту үшін сөйлеу жаттығулары: сұрақтарға жауаптар (қысқаша, толығырақ, толығымен); мәтінге негізгі сұрақтар қою; тыңдалған немесе оқылған монологті диалогқа айналдыру; оқылған тақырып пен жағдаят бойынша диалог құру; монологті драматизациялау; диалогты үлкейту немесе өзгерту; әңгіме, фильм және т.б. мазмұнына бағытталған (немесе тәуелсіз) диалог құру. Сұраққа оң және теріс жауап және оны түсіндіру; сөйлесу бағытымен диалогты аяқтау (кіммен сөйлесті, қайда және қашан, не туралы) және т.б.

Дайындықсыз сөйлеуді дамыту кезеңі: а) ақпарат көзіне негізделген (кітап, мақала, сурет, көркем немесе деректі фильм); б) студенттердің өмірі мен сөйлеу тәжірибесіне сүйене отырып (оқыған немесе өз көзқарастары бойынша өзінің фантазияларыңыз бойынша); в) проблемалық жағдайға, соның ішінде рөлдік ойындарда және талқылауға сүйену.

Дайындықсыз сөйлеуге үйретуге арналған жаттығулар: сұрақтарға жауап беру үшін дайындалған дәйекті жауаптар; аралас диалогты жүргізу (басқа студенттердің ескертулерімен және ұсыныстарымен); рөлдік ойындарды немесе викториналарды өткізу; талқылау немесе пікірталас жүргізу; дөңгелек үстел, сондай-ақ коммуникативтік ойындар.

Ауызша сөйлеуді дамытуға бағытталған рөлдік ойындардың артықшылықтарымен қоса коммуникативті ерекшеліктері бар екендігін айтуымыз керек, бұл жаттығуларда сөйлеу қызметі,

атап айтқанда әріптестер арасындағы қарым-қатынас, әңгіме тақырыбын ескере отырып, әлеуметтік контексте қаралады, мұнда әңгімелесушілердің алдын-ала білімін ескере отырып, қарым-қатынас, іс-қимыл жасау орны мен уақыты туралы хабардар етеді. Бұл жаттығулар оқу үдерісін нақты өмірге жақындатуға ықпал етеді.

Сөйлеуге үйретудің ажырамас бөлігі сөйлесімде келесідей дағдыларын қалыптастыру бақылауымыз керек: ұсынылған репликаға жауап беру, сөйлеу қалыптастыруларының болуы және дұрыс орындалуы; репликалардың және олардың алуан түрлілігінің өзектілігі; сөздік және грамматикалық құрылымдарды дұрыс пайдалану; диалог сипаттамаларына сәйкестігі (эллипс, жағдай, эмоционалдық және бағалау сөздер мен сөйлемдердің болуы).

Сөйлесім мен тыңдалым тығыз байланыста болып келіп, олардың байланысы шынайы жүзеге асырылғанда барып тіл үйренуші сөйлеуге шығатынын үнемі есте сақтағанымыз жөн. Тыңдалымды сөйлеу әрекетінің ауызша репродуктивті түрі деп білеміз,

Тыңдалым сабақтың барлық кезеңдерінде, негізгі элемент болып саналуы тиіс. Оқытушы адамның қандай қабілеттері тыңдауды дамытуға көмектесетінін, қандай жаттығулар сөйлесімді, қайсысы қысқарғанды есте сақтауды қамтамасыз ететінін үнемі есепке ала отырып оқытуы тиіс.

Өзге тілдегі сөйлесімді түсінудің өзіндік қиыншылықтары бар. Олар сол тілдегі сөйлеу формаларын қабылдаудың қиындығымен қоса оның мазмұнына қатысты (деректерді, баяндау логикасы, жалпы идеясын түсіну) қабылдау қиындығын тудырады.

Түсініп тыңдау қабілеттерін дұрыс қалыптастыру талаптары. Түсініп тыңдау қабілеттерін қалыптастыру жүйелі, сапалы, мақсатты түрде жүргізілуі тиіс. Мұнда тыңдау механизмін дұрыс білуіміз керек: мотив болуы - «мен не үшін тыңдаймын?» интенция - (Мен қалай тыңдаймын?) - айтылған сөздің ұғыну (Мен не тыңдап отырмын?) -сөйлеушінің ең соңғы мақсаты. Шетелдік студенттерді тіл оқытуға үйретуде келесі сәттерді есте сақтағанымыз дұрыс:

1. Егер студенттер оқып жүрген тілде тек оқытушының сөзін тыңдаса;
2. Мәтінді оқыр алдында дайындық жұмыстарын жүргізулері тиіс, бірақ бұл барлығын дайындап беру керек деген сөз емес;
3. Студенттер не туралы айтылып жатқандығын түсінбесе, қайталап айта беру ешқандай нәтиже әкелмейді.
4. Студент мәтінді тыңдамай тұрып алдын-ала қарап шықпауы тиіс.

Бастапқы және ортаңғы кезеңдерде келесі жаттығуларды орындаған дұрыс болады:

1. Имитация жасау қабілеті. Түсініксіз сөздер мен фразалар беріледі де, студенттер оларды бір рет естіп қайталаулары тиіс, егер бір рет айтқанда есте сақтай алмаса, екі-үш рет айтқан соң қайталатуымызға болады.

2. Дыбысты есте сақтау қабілеттерін тексеру. Студенттерге бірнеше дыбыстар беріледі. Олар қай дыбыстар қайталанды, қайсылары өзге дыбыстар екендігін айырулары тиіс.

3. Аңғарымпаздық жаттығуы. Студенттер жаңа сөздермен берілген бірнеше фразаларды (оның ішінде географиялық атаулар, адам аттары т.б. болулары мүмкін) тыңдап, онда не туралы айтылғандығын шамамен аңғарулары тиіс.

4. Назар. Студенттер суретке бірнеше секунд қарап тұрулары тиіс. Содан кейін олар оны жауып, естерінде не сақтап қалғандары туралы айтулары тиіс.

Бастауыш және жалғастырушы топтарда тыңдалымға үйрету жаттығуларының типтерін көрсетеміз:

1. Бірнеше жұп сөздер мен буындарды тыңдаңыздар, егер олар бірдей сөздер болса (+), егер олар екі түрлі сөз болса (-) қойып, есту қабілеттерін жаттықтыруға болады: мысалы ұл-ұл, ұл-ол; бол-бол; бол-бұл;

2. Студенттерге түрлі қалалар аттары жазылған сөздер берілгеннен кейін оқытушы қалалар аттары қатыстырылып жазылған мәтінді оқиды, студенттер өз қолдарындағы қала аттарының тізімінен естіген қала аттарын салыстырып, сәйкесін белгілеулері тиіс.

3. Келесі ойын «жануарлар әлемі» деп аталады. Оқытушы жануарлар аттары қатыстырылған мәтінді оқиды. Студент ондағы өзі естіген жануарлардың аттарын жазып алады. Осы арқылы ол естіген нәрсені дұрыс жаза білуді үйренеді.

4. Фразаларды және оларға берілетін жауаптарды қатар тыңдаңыз. Өздеріңізге берілген кестеден қай жауап, қайсы фразаға сәйкес екенін белгілеп отырыңыз.

5. Диктордың артынан қайталап айтып отырыңыз, ондағы **у** мен **и** дыбыстарының айтылуына көңіл бөліңіз.

6. Диалогтарды тыңдап, диалогқа қатысты сұрақтарға жауап беріңіз.

7. Диалогты тыңдап, диалогтағы негізгі бір кейіпкердің сөзін қайталап, рөлге салып айтып беріңіз.

Жалғастырушы топтар үшін тыңдалымға қатысты берілетін жаттығулар реті төмендегідей:

1. Аудиотаспаға жазылған мәтіндер мен диалогтар топтамасы;

а) Сұрақтарға жауап беріңіз.

б) Ақиқат/ақиқат емес. Сұрақтарға дұрыс жауап табу. Мысалы ретінде Қазақстан Республикасындағы қалаларға қатысты мәліметтерді алуымызға болады. Алматы қаласы туралы мәліметті алып, Алматы қаласы - Қазақстан Республикасының астанасы, Алматы елдің батысында орналасқан қала деген сияқты ішінде ақиқатқа жатпайтын элементтері кездесетін мәтіндерді беруге болады. Онда студенттер саналы түрде бұл Қазақстан туралы дұрыс емес ақпарат екенін аңғарып айтып берумізге болады. Тіл үйренушілер мұнда Алматы бұрынғы ескі астана, қазіргі кезде елдің астанасы Нұр-Сұлтан қаласы екендігін саналы түрде хабарлап айтулары тиіс, сондай-ақ ол елдің солтүстігінде орналасқан деген ақпаратты оқып, бұрын да мүлдем олай болмағандығын айтулары тиіс. Мұндай ақпараттар ерекше эмоция тудырып, еріксіз өз пікірлерін айтуға итермелейді.

в) Детальдарды іздеу

г) басты ақпаратты іздеу

д) Таныс сөздерді жазып алу

е) Сөйлесімге қатысушылардың сөзін мазмұндап беру.

Практикада қолдану. Оқытушы өзі туралы, достары туралы өзінің балалық шағы туралы әңгімелейді. Ол студенттерге таныс тақырыпқа қатысты әңгімелер айтады. Студенттер осы таныс тақырыпқа әсерлі әңгімені тыңдай отырып, дайындықсыз өз әсерлерін жеткізу үшін сөйлемдер айтады, репликаларын білдіреді. Олар: «Қандай қызық!» «Тағы да жалғастырып айтыңызшы» «Әрі қарай не болды? Бізде де осындай жағдайлар болды!» дегендей өтініштерін жеткізеді. Мұндай сәтті ойластырылған тартымды әңгімелер сауатты, дұрыс сөйлеуді тудыруға ықпал етеді.

1. Мәдениет, тарих, дәстүр туралы оқылатын шағын лекцияларды тыңдаған студенттер конспект ретінде жазып алады, ол бұлардың мәліметтерді қатыстырып сөйлеуіне, мәліметтерге қатысты түйінді ой айтуларына ықпал етеді.

2. Ертегі мен әңгімелерді дауыстап оқу арқылы берілген мәтіннің қай ертегі немесе әңгіме желісіне көбірек ұқсайтыны туралы ойларын ортаға салуға мүмкіндік беретінін айта аламыз.

3. Әнді тыңдап, әннің сөзін түсіну.

Ән тыңдау олардың сүйікті істері болулары керек. Оларға әнді таңдағанда, алдымен өздерімен санасуымыз керек. Бұл ретте: «Сендер бұрын ән тыңдап көрдіңдер ме, ән тыңдау ұнай ма?» «Ұнаған әндерінді айтып үйренгілерің келе ме?» - деген сияқты қызықтыратын сұрақтар қоюымыз керек. Олар тыңдаған ән болмаса, елімізде ең көп айтылатын әндер тізімін ұсынып: «Алдымен оларды ғаламтор желісінен тыңдап көрейік!» дегендей ұсыныс білдіруге болады. Бұл жерде әннің сөзі, шығу тарихы туралы айтқанда, шынайы диалог туындайды. Өздерінің ұнататын әндерін айтуға мүмкіндіктері бар екендігін білген студенттерден еріксіз эмоционалды пікірлер шығады.

4. Студенттер бір-бірін тыңдайды.

а) Біреуі өзінің үйі туралы айтады, басқалары ол үйдің жобасын сызады.

ә) Екі студент өздеріндегі бар ақпаратты салыстырады. Айталық, бір студент қонаққа шақырылған адамдардың тізімін немесе дүкеннен сатып алынатын заттардың тізімін б) екінші студент өз қолындағы тізімнің сәйкестігін тексереді.

б) Бір студент белгілі бір адам туралы мәліметті оқиды, екінші студент айтылған мәлімет бойынша сауалнама толтырады.

в) Бір студент сабақ кестесін айтып тұрады, екінші студент оны есте сақтап қайта айтады немесе осы сияқты тапсырманы кездесу уақыты, орны туралы мәліметтермен ауыстырып ұсынуға да болады.

5. Үнтаспадағы материалдар мен қағаздағы визуалды материалдар

а) Қаланың суреті, дыбыстық жазбаға түскен портреттер топтамасы. Студенттер сурет пен дыбыстық жазбаны салыстыра отырып, ненің сәйкес келмейтіндігін табулары керек.

б) Суреттерді дыбыстық жазбада баяндалған ретпен орналастыру.

в) Дыбыстық жазбада белгілі бір орынға дейін қалай жету керектігін сипаттайтын нұсқау беріледі. Осыны тыңдап отырып маршрут сызу керек.

6. Оқытушы тақтаға баяндап отырып сурет салады. Мысалы бұл қала, пәтер, белгілі бір орын туралы әңгіме болуы мүмкін. Студенттер ол әңгімені тыңдай отырып өздеріне таныс сөздерді жазып алып отырады. Осыдан кейін оқытушы мәтінді қайта құрастырып шығу үшін сұрақтар қояды.

Қорытынды. Тіл үйренетін шетелдіктерге тыңдалым әрекетін қалыптастырып, бекіту үшін төмендегідей ұсыныстар жасаймыз.

1. Тыңдалым мен сөйлесім әр уақытта бірлікте ойластырылып жүргізілуі тиіс.
2. Тыңдалым әрқашан сабақтың тұрақты элементі болуы керек.
3. Тыңдалым әрқашан өз бетінше жұмыс жасаудың негізгі элементі болуы тиіс (лингфон кабинеті).

4. Жалғастырушы топтарда міндетті түрде аутентиялық мәтіндер енгізілуі тиіс.

5. Мәтін қандай мақсатпен тыңдалатындығын нақты анықтап алған дұрыс.

а) Керекті ақпаратты алу үшін

б) Берілген оқиғаға өзінің көзқарасын білдіру үшін.

в) Бұрын бар ақпаратпен мәтіннен енді алынатын ақпаратты салыстыру үшін.

Оқытушы материалды берген оның студенттердің қабылдауына қаншалықты күрделі болатындығын алдын-ала білуі тиіс. Ол материалды студент өз бетінше меңгере ала ма, оған көмек ретінде жетектейтін мәліметтер беру қажеттілігін ескеруі тиіс.

6. Диалог пен полилогпен жүргізілетін жұмыс мәтінмен жұмыс сияқты қарастырылмауы тиіс. Алдымен ауызша көрініс табуы керек.

7. Тыңдалымға қатысты қабілеттерін тексеру жұмыстарын міндетті түрде емтиханға енгізу керек. Тыңдалым қабілеттерін қалыптастыру мен бекітуді маңызды етіп санамаған жағдайда міндетті түрде студенттердің сөйлесіміне кері әсерін тигізуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Галькова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. М.: «Академия», 2008.
2. Айтпаева А.С., Кильдюшова И.В. Система работы по формированию навыков аудирования у студентов – иностранцев//Традиции инновации в теории и практике преподавания второго языка. КазНУ аль-Фараби, 2008.
3. Вербицкий А.А. Методы обучения: традиции и инновации // Профессиональное образование. Столица. 2015. № 9. С.
4. Якубинский Л. П. О диалогической речи, в его кн.: Избранные работы. Язык и его функционирование, М., 1986.
5. Соломатина А.Г. Методика развития умений говорения и аудирования учащихся посредством учебных подкастов (английский язык, базовый уровень)/ А.Г. Соломатина: автореф.дисс... канд. пед.наук. Москва: МГГУ имени М.А. Шолохова –2011. – 23с.
7. Николенко Е.Ю. Современные методы обучения как основа создания учебного комплекса по русскому языку для иностранных учащихся (начальный этап обучения). М., 2005.
8. Stanley G. Podcasting: Audio on the Internet comes of age [Электронный ресурс] / G.Stanley // TESL-EJ, 9(4):. <http://www-writing.writing.edu/TESL-EJ/ej36/int.html>

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АУДИРОВАНИЮ И ГОВОРЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ КАЗАХСКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ

Г.А. Машинбаева¹, Е.Р. Игнатова², Д.С. Толмачева³

¹ к.ф.н., ст. преподаватель,

^{2,3} к.ф.н., доцент,

^{1,2,3} КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

email: gulnaznuki@mail.ru

В данной статье предлагаются к рассмотрению некоторые методические приемы обучения коммуникативной деятельности (в частности, обучение аудированию и говорению как двум важнейшим аспектам устной речи) иностранных студентов, изучающих казахский и русский языки, анализируется формирование коммуникативных навыков.

Авторами предлагаются методы по активизации и повышению эффективности организации педагогической деятельности на занятиях, основанные на инновационных подходах, способные обеспечить улучшение навыков коммуникации студентов. В статье предпринимается попытка уточнить содержание материалов для каждого этапа обучения. В результате авторами рекомендуются к использованию новые методические материалы.

Ключевые слова: аудирование, говорение, инновационные методы, диалоги, спикер, коммуникативное общение, речевая интенция, ситуация

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING ASPECTS OF "AUDITION" AND "SPEAKING" AT THE LESSONS OF RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AND KAZAKH AS A FOREIGN LANGUAGE

G.A. Mashinbayeva¹, E.R. Ignatova², D.S. Tolmacheva³

¹ Cand. Sci. (Philology), senior lecturer

^{2,3} Cand. Sci. (Philology), associate professor,

^{1,2,3} KazNU named after al-Farabi, Almaty,

Email: gulnaznuki@mail.ru

This article discusses various ways of teaching listening and speaking to foreign students studying Kazakh and Russian, and the formation of communication skills is analyzed. The authors suggest methods for enhancing and improving the organization of pedagogical activity in listening lessons, based on innovative approaches that can improve speaking skills. In the article, the authors attempt to clarify the content of materials on listening and speaking for each stage of training. As a result, new teaching materials on listening and speaking are presented.

Key words: *listening, speaking, innovative methods, dialogues, speaker, communicative communication, speech intention, situation*

Редакцияға 11.02.2019 қабылданды.